

Н. В.Сергєєва

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОТРЕБИ ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. Розкрито поняття “активність”, “ціннісні орієнтації”, основні характеристики молодшого підліткового віку, особливості ціннісно-орієнтованої активності.

Ключові слова: криза підліткового віку, активність, ціннісні орієнтації.

У нових умовах розвитку нашого суспільства стає актуальним оновлення змісту і методів виховання з орієнтацією на самостійність та вільний розвиток особистості, формування активної життєвої позиції. Наше дослідження обумовлене як соціальним запитом, так і потребами педагогічної науки, зокрема необхідністю глибокого пізнання розвитку та формування особистості.

Виховання дитини у сучасній школі здійснюється в контексті громадянської і загальнолюдської культури, охоплює весь навчально-виховний процес, ґрунтується на свободі вибору мети життєдіяльності та поєднує інтереси особистості, суспільства і держави.

Задача вчителя на сучасному етапі розвитку школи полягає у підтримці та створенні умов для реалізації творчого потенціалу, накопичення досвіду міжособистісного спілкування, реалізації своїх можливостей в різних сферах суспільної діяльності.

Виховання підростаючого покоління наразі має бути орієнтоване на розвиток соціальності особистості, складовими якої є активність, мобільність, зрілість, оскільки в сучасних умовах вже не можна обмежитися лише засвоєнням людиною суспільно визнаних норм і правил та досвіду. У підлітковому віці розширюється сфера соціальних стосунків, які дають підлітку новий соціальний досвід, хоча й не завжди позитивний. Підлітки одночасно належать до багатьох соціальних груп. У них вони формуються, розвиваються, спілкуються і взаємодіють з іншими. У груповій взаємодії відбуваються становлення та самореалізація особистості підлітка, можливість проявити активну позицію.

Поняття “активності особистості” в психологічному плані, такими психологами, як Л. Божович, О. Леонтьєв, В. Мерлін, Л. Славіна розкривається з точки зору уявлень про природу якості особистості як системи дій, потреб і мотивів поведінки. Активність як якість особистості, з одного боку, характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого – активна поведінка, уміння не тільки

приспосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх, відповідно до засвоєних моральних вимог. Як зазначає С. Рубінштейн, розвиток активності особистості відбувається в результаті засвоєння суспільних цінностей у процесі спілкування зі значимими іншими людьми [1].

Даючи визначення поняттю активність, треба розглядати її як елементарну ланку структури соціальних відносин, функціональну одиницю у системі суспільного поділу праці.

Активність особистості – (від лат. *activus* — діяльний) діяльне відношення людини до світу, здатність людини робити суспільно значимі перетворення матеріального й духовного середовища на основі освоєння суспільно створеного історичного досвіду людства; проявляється у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні та ін. Активність особистості – умова і результат психічного розвитку індивіда, що виявляється в його діяльності. Може бути спрямована на позитивні перетворення, поліпшення власного життя та життя інших або на їх руйнацію [8].

Критеріями сформованості активності особистості більшість науковців визнають: зміст і норми діяльності; спрямованість соціальної орієнтації; мотиви, кількісні та якісні показники суспільно-громадської діяльності; міру її інтенсивності; почуття відповідальності.

Основою для прояву активності є загальні цінності, інтереси та потреби окремої особистості. Активність формується і залежить від мотивів поведінки, світогляду, характеру, темпераменту, потреби самореалізації і самовизначення, ціннісних орієнтацій.

В свою чергу, ціннісні орієнтації – складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особи, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, що додає сенс і напрям особистісним позиціям, поведінці, вчинкам. Це відносно стійке, соціально обумовлене відношення людини до сукупності матеріальних і духовних благ і ідеалів, які розглядаються як предмети, цілі і засоби для задоволення потреб життєдіяльності особи [2, с. 991.]

Ціннісні орієнтації можна розглядати як ставлення суб'єкта до умов свого буття – ставлення, яке існує як результат свідомого, оціночного вибору життєво-значущих предметів і об'єктів. Саме тому у педагогічній літературі можна зустріти розуміння ціннісних орієнтацій як підстави (соціальні, політичні, економічні, моральні, естетичні і т.п.) оцінних думок суб'єкта про навколишню дійсність, тих або інших її сторонах, сферах, об'єктах, утворюючих змістовну сторону спрямованості особистості.

У науковій літературі немає єдності в трактуванні такого поняття як “ціннісна орієнтація”. Дослідники часто використовують

різні терміни. О. Леонтьєв визначає ціннісні орієнтації як “усвідомлені уявлення суб’єкта про власні цінності”. При цьому він указує, що ціннісні уявлення, окрім орієнтацій, включають також ціннісні стереотипи, ціннісні перспективи, ціннісні ідеали. Сенс поняття “ціннісні ідеали” полягає в тому, що людина здатна оцінювати власні цінності і проектувати в уяві своє просування до цінностей, які відрізняються від сьогоднішніх. Ціннісна перспектива ж відображає уявлення людини про її цінності в конкретному майбутньому [3].

Наступного розуміння ціннісних орієнтацій дотримується І. Суріна: “Ціннісні орієнтації – це оцінне відношення особи або групи до сукупності матеріальних і духовних благ, які розуміються як предмет (або його властивості), цілі і засоби для задоволення потреб особи (групи); виражаються ціннісні орієнтації в ідеалах, особовому сенсі життя і виявляються в соціальній поведінці особи (групи).” Іншими словами, ціннісні орієнтації – це орієнтації на систему цінностей [9, с. 96].

Говорячи про ціннісні орієнтації, Г. Віжлецов визначає чотири основні варіанти життєвого шляху особистості: конформістський шлях (шлях пристосовництва); асоціальний (прагнення піти від суспільства); антигромадський (злочини, порушення закону); шлях свідомої духовної творчості і самоствердження, прагнення до самореалізації.

На думку М. Кузьміна, існує два види орієнтації на цінності, які виявляються в мотивах поведінки: орієнтація на пасивне засвоєння або споживання тієї або іншої цінності і орієнтація на творчість – діяльність по створенню певної цінності. Наприклад, відвідини виставок, дискотек, диспутів, лекцій, вечорів відпочинку може розглядатися як пасивна орієнтація. А участь в їх організації – активна [7].

Психологічними детермінантами формування активності саме підлітка є специфічні новоутворення цього віку. Підлітковий період – час активної соціалізації особистості та становлення характеру. Саме цей період є сензитивним для розвитку певних соціальних властивостей. Життєдіяльність підлітка у сучасних умовах пов’язана з впливом на неї чинників різного походження. Серед основних важливих для підлітків чинників впливу важливе місце займають групи ровесників. Підлітковий вік – це складний та активний період становлення особистості, коли визначаються її основні соціальні установки, певні ставлення до себе, до людей, до суспільства, набувають більшої чіткості риси характеру і основні форми міжособистісної поведінки. По мірі дорослішання дитини розширюється коло її соціальних зв’язків, розвиваються комунікативні навички і особистісні якості, загострюється потреба у самостійності, незалежності від дорослих, необхідність здійснювати власний

життєвий вибір в тих чи інших життєвих ситуаціях. Таке прагнення до незалежності і недостатня готовність до вмілого її використання досить часто спричинює у підлітків внутрішній і зовнішній конфлікти: для внутрішнього характерне нерозуміння дитиною самої себе, своїх бажань і потягів, що стимулює її до такого пошуку шляхом перевірки власних можливостей і здібностей у різних, у тому числі екстремальних ситуаціях, супроводжується частою зміною настрою і емоцій; для зовнішнього – непорозуміння з найближчим оточенням (батьками, ровесниками, педагогами), демонстративна поведінка, дії і вчинки, всупереч очікуванню іншими. У такий спосіб перевіряються не тільки власні можливості, а й межі дозволеного.

Це гострий і напружений період переходу від дитинства до дорослості. Його часто називають критичним, оскільки організм має підвищену чутливість до якихось певних зовнішніх і внутрішніх впливів, які саме в цей період розвитку можуть призвести до дуже важливих, незворотних наслідків. Психологи вбачають у підлітковому віці дві фази – позитивну і негативну. Вік негативної фази у дівчат припадає приблизно на 11-13 років, у хлопців – на 14-16 років. Негативна фаза характеризується почуттям тривоги, роздратованості, агресивності тощо. Це період внутрішньої метушні, суперечливих почуттів, абстрактного бунту, зниженої працездатності, протестного характеру поведінки. Позитивна фаза настає поступово, її прояв можна побачити у відчутті єдності з природою, в умінні по-новому сприймати навколишніх. З’являється новий світ цінностей, потреба в інтимно-особистісному спілкуванні, коханні, мріях тощо. У науковій літературі виділяють два етапи підліткової соціалізації: молодший підлітковий (10-12 років) та старший підлітковий (12-14 років). Молодший підлітковий вік вважається періодом загострення суперечок розвитку. Найбільш цікавим для нас є молодший підлітковий вік, оскільки він передуює кризі підліткового періоду, яка припадає на 12-13 років. Успішність розвитку в молодшому підлітковому віці сприяє успішному подоланню або уникненню кризи підліткового періоду. [5]

Специфічні проблеми пов’язані з тим, що, як відзначає М. Мід, перехід зі світу дитинства в дорослий світ у культурних суспільствах штучно подовжений: в умовах насиченого інформаційного простору сучасні діти дорослішають значно раніше, однак, в основному, у фізіологічному плані (раннє статеве дозрівання), на рівні поінформованості (виявляють велику обізнаність у різних сферах життя), але мало включені у практичну діяльність і мають незначний власний соціальний досвід. Підлітковий вік характеризується становленням унікального «Я», без чого неможлива подальша автономізація особистості, освоєння нею активної життєвої позиції стосовно себе й світу.

Психологи, медики та педагоги (Р. Байярд, Т. Драгунова, Р. Немов), відзначають певну диспропорцію між фізичним та психічним розвитком у дітей підліткового віку. За їх оцінками, при прискореному фізичному розвитку нерідко запізнюється формування психологічних та психічних основ особистості, включаючи такі, як ціннісна орієнтація, вольовий контроль, моральні настанови тощо. Така ситуація розвитку спричинює і вікові ризики [5].

Цей період один із кризових етапів у становленні особистості. Кризові періоди відрізняються значним проривом у психіку підсвідомих імпульсів. Цьому сприяє втрата відчуття безпеки і комфорту, порушення внутрішньої рівноваги, посилення тривожності та страхів. Це етап кардинальних перетворень у сфері свідомості, діяльності та системи взаємовідносин. Основу формування нових психологічних та особистісних якостей складає спілкування дитини у ході різних видів діяльності, насамперед, навчальної і дозвільної. Природним у цьому віці є інтерес до своєї особистості, до своїх можливостей та здібностей, прагнення до самооцінки, дорослості, самоствердження. За відсутності умов для позитивної реалізації своїх потенцій процеси самоствердження можуть проявлятися у викривлених формах, призводити до неприємних реакцій оточення та наслідків. У зв'язку з цим виникає небезпека вибору асоціального напрямку поведінки. Суттєвими детермінуючими факторами можуть стати: недостатність для підлітка інформації про те, що, як і чому з ним відбувається, і які можуть бути наслідки; негативний вплив оточення; не задовольняючий стиль спілкування; труднощі адекватного сприйняття реальності; несформованість норм соціальної поведінки і норм моралі. Інформація потрібна для набуття необхідних відчуттів свободи та свідомості вибору, а також для того, щоб навчитися брати на себе відповідальність за те, що з тобою коїться. [7]

У підлітковому періоді відбувається якісний стрибок розвитку психіки: усвідомлення своєї індивідуальності, становлення стійкого уявлення про себе («Я-образ»), формування самосвідомості. Пороте така якість досягається шляхом переживань і випробувань новими почуттями та відчуттями, соціальними ролями і соціальними ситуаціями.

Відомий німецький психіатр Х. Ремшмідт у своїх наукових роботах звертає увагу на те, що для підлітків стає актуальним порівняння себе з однолітками, внаслідок чого відбувається або зниження самооцінки, або розвиток почуття власної гідності. Він відмічає, що процес дозрівання особистості головним чином залежить від навколишнього середовища, від можливостей потенцій розвитку перетворитися на дійсність. У цьому процесі головну роль відіграють сім'я, соціальний статус та референтна група. Центральним завданням цього періоду є пошук особистої ідентичності [6].

Загалом кризові періоди підліткового віку – явище розповсюджене, але їх часто недооцінюють або вважають небезпечними. Ці кризи можуть бути причиною різних форм деструктивної поведінки та особистісних порушень. Важливо вчасно виявити кризу та правильно її класифікувати. Ці кризи можуть викликати екстремальні ситуації, якщо дії підлітка призводять до викривлення відношень з оточуючими. Серед різних форм криз Х. Ремшмідт називає наступні: порушення процесу статевого дозрівання, ідентичності й авторитетів, переживання відчуження, деперсоналізація (зміна сприйняття самого себе), дереалізація (зміна сприйняття навколишнього середовища), порушення оцінки свого фізичного образу, нарцистичні кризи (поглинання собою), суїцидальні спроби, асоціальні форми поведінки, соціальна занедбаність.

Саме в цьому віці складаються норми соціальної поведінки, норми моралі. Якщо підліток у школі, в сім'ї не може знайти задовільного типу спілкування, то саме в цей момент він може підпадати під негативний вплив оточення.

Дослідник Д. Фельдштейн зазначає, що у підлітковому віці важливого значення набуває прагнення дітей знайти своє місце в суспільстві. Вони прагнуть визначити своє місце в житті, активно шукають ідеал. У зв'язку з цим дуже важливо, які зразки поведінки пропонує оточення [10, с.163-164].

У підлітковому віці відбуваються кардинальні перетворення в різних сферах психіки, значним змінам піддається мотиваційна сфера, сфера потреб. На думку Л. Божович, розходження між виникаючими потребами та обставинами життя, що обмежують їх реалізацію, характерно для кожної вікової кризи. Тільки в перехідному періоді виникають та оформлюються моральні переконання, актуалізується таке новоутворення, як самовизначення, що характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується в суспільній позиції. Саме в цьому віці існує можливість чинити педагогічний вплив, тому що внаслідок недостатнього морального досвіду дитини моральні переконання знаходяться в нестійкому стані [6, с.278].

Для більшості підлітків характерна швидка зміна настрою (яка викликається іноді незначним зовнішнім фактором), нестійкість емоційних реакцій, підвищена чутливість. До особливостей підліткового віку можна віднести надмірну критичність стосовно оточуючих і самовпевненість в оцінках, заперечення будь-яких авторитетів, пошук ідеалів, підвищену навіюваність, схильність до групування та наслідування.

Саме в цей період відбувається усвідомлення дитиною своєї індивідуальності, змінюється її ставлення до навколишнього світу, до

себе, інших людей, відбувається перебудова потреб і мотивів поведінки. В той же час змінюються вимоги суспільства до підлітка. У зв'язку з цим підлітку необхідно узгоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих і вимогами соціальних норм. Необхідність такого узгодження пов'язана зі значними труднощами, які часто стають причиною виникнення суперечностей у розвитку підлітка та можуть перебігати у гострій формі, породжувати сильні емоції, порушення у поведінці підлітка, у їх взаєминах з дорослими, однолітками.

Таким чином, враховуючи те, що підлітковий вік є перехідним від дитинства до дорослості, більшість вчених вважає, що в цьому віці процес розвитку проходить найбільш складно та суперечливо, оскільки саме на цей період припадає перебудова організму, змінюються стосунки з однолітками та дорослими, інтереси у навчальній та пізнавальній діяльності.

Отже, ми визначили основні соціально-психологічні характеристики та особливості молодших підлітків. На їх розвиток впливають різні чинники: сім'я, навколишнє середовище тощо. Система ціннісних орієнтацій визначає смисловий бік спрямованості або активності підлітка і складає основу його відношення до навколишнього світу, самого себе, світогляду і ядро мотивації життєвої активності.

Наведені дослідження соціологів, психологів, педагогів дозволяють нам визначити ціннісно-орієнтовану активність як діяльність, що спрямована на духовний розвиток, поліпшення соціального середовища і соціальної ситуації розвитку. Разом із тим, ціннісно-орієнтована активність визначається мотивацією вибору власних інтересів та потреб. Орієнтири передбачають залучення підлітків до різних форм творчої та суспільно корисної діяльності, зокрема: пізнавальної, оздоровчої, трудової, художньо-естетичної, спортивної, краєзнавчої, ігрової, культурної, рекреаційної, екологічної та ін.

Зважаючи на те, що у суспільному житті велику роль відіграє система психологічної та соціально-педагогічної підтримки особистості, тому важливим завданням подальших досліджень є вивчення ціннісно-орієнтованої активності підлітків, її особливостей та можливості її підтримки. Це дозволить забезпечити допомогу молодому поколінню в становленні та здоровому задоволенні потреб.

Список використаних джерел:

1. Воробьев Ю. Л., Королев Б. Н. В поисках смысла и правды. Активность и развитие личности [Текст] / Ю. Л. Воробьев, Б. Н. Королев. – М.: Изд-во МГСУ «Союз» Т. 1, 2003. – 500 с.

2. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В. Г. Кремень.] – К.: Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании / Д. А. Леонтьев // Психологическое обозрение. – 1998. – №1.
4. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. [для студ. пед.вузов] / А. В. Мудрик – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 200 с.
5. Немов Р. С. Психология: учеб. [для студ. высш. учеб. зав.] / Р. С. Немов. В 3 кн. – 3-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн.2: Психология образования. – 608 с.
6. Психология подростка. Полное руководство / Под ред. А. А. Реана. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 512 с.
7. Словарь практического психолога. [ред. С. Головин] – Минск: «Харвест», 1997. – 267 с.
8. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [гол. ред. А. Й. Капська.] – К.: Хрінком Інтер, 2000. – 356 с.
9. Сурина И. А. Ценностные ориентации как предмет социологического исследования: Учебно-метод. пособие. – М., 1996. – 478 с.
10. Фельдштейн Д. И. Проблемы возрастной и педагогической психологии. / Д. И. Фельдштейн. – М., 1995. – 346 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Vorobiev Y. L., Korolev B. N. V poiskah smysla i pravdy. Aktivnost' i razvitie lichnosti [Text] / Y. L. Sparrows, B. N. Korolev. – М.: Izd MGSU «Union» Volume 1, 2003. – 500 p. (in Russian)
2. Enciklopedija osviti / [gol. red. V. G. Kremen'.] – K.: Hrinkom INTER, 2008. – 1040 p. (in Ukrainian)
3. Leontiev D. A. Cennostnye predstavlenija v individual'nom i gruppovom soznanii / D. A. Leontiev // Psychological Review. – 1998. – №1. (in Russian)
4. Mudrik A. V. Social'naja pedagogika: ucheb. [dlja stud. ped.vuzov] / A. V. Mudrik. – 3 ed., rev. and add. – М.: Publishing Center «Akademiya», 2002. – 200 p. (in Russian)
5. Nemov R. S. Psihologija: ucheb. [dlja stud. vyssh. ucheb. zav.] / R.S. Nemov in 3 books. – 3rd ed. – М.: humanity. ed. Center VLADOS, 2000. – Кн.2: Educational Psychology. – 608 p. (in Russian)
6. Psihologija podrostka. Polnoe rukovodstvo / Pod red. A. A. Reana. – SPb.: Praym. – 2007. – 512 p. (in Russian)
7. Slovar' prakticheskogo psihologa. [red. S. Golovin] – Minsk: «Harvest», 1997. – 267 p. (in Russian)

8. Dictionnaire-dovidnik for sotsialnih pratsivnikiv that sotsialnih pedagogiv / [goal. Ed. A. Y. Kapska.]. – K. : Hrinkom INTER, 2000. – 356 p. (in Ukrainian)
9. Surina I. A. Cennostnye orientacii kak predmet sociologicheskogo issledovanija: Teaching method. allowance. – M., 1996. – 478 p. (in Russian)
10. Feldstein D. I. Problemy vozrastnoj i pedagogicheskoi psihologii. / D. I. Feldshteyn. – M., 1995. – 346 p. (in Russian)

Аннотация. Раскрыто понятие “активность”, “ценностные ориентации”, основные характеристики младшего подросткового возраста, особенности ценностно-ориентированной активности.

Ключевые слова: кризис подросткового возраста, активность, ценностные ориентации.

Annotation. The article deals with the problem of value-oriented activity of younger teenagers. The basic theoretical propositions problem. The essence and content of conceptual apparatus. The characteristic of the concepts of " activity ", "value orientation ". The criteria forming activity of the individual .

The basic characteristics and socio-psychological characteristics, times of crisis junior adolescence. Characterized positive and negative phase of adolescence. The psychological determinant of activity and specific tumors of adolescence.

The study and analysis of the literature on the study allowed to clarify the concept of " value-oriented activity teenagers" from a position of social pedagogy.

Key words: crisis of adolescence, activity, value orientations.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2015

Р. Л. Сойчук

ДО ПРОБЛЕМИ СУТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті актуалізовано проблему виховання національного самоствердження особистості та становлення української нації. Розглянуто сутність поняття «національне самоствердження особистості». Визначено нагальну потребу сьогодення в національній ідеї для формування національної єдності на основі необхідності самоствердження та реалізації національних